

Л. В. Губерський

Міжнародні відносини

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ - специфічна форма суспільних відносин, що виникають у процесі взаємодії народів, держав, політичних суспільних і громадських сил, рухів, організацій та інших суб'єктів світового співтовариства та знаходять прояв у їхній зовнішньополітичній і міжнародній діяльності, міжнародно-політичних подіях, тенденціях, процесах, проблемах, ситуаціях тощо. Провідну роль у склад. комплексі М. в., що охоплює політ., екон., соц., дипломат., правові, воєнні, гуманітарні та ін. взаємозв'язки, відіграють міждерж. відносини, що, у свою чергу, створюють певну систему з влас. логікою та законами розвитку, і впливають на політику окремих держав. Зовн. політику держав неможливо зрозуміти поза контекстом усієї системи М. в., яка є певною формою політ. організації М. в., що ґрунтується на співвідношенні сил між державами, які входять у відповідну систему, та закріплена у міжнародних договорах і міжнар. угодах. Історію М. в. можна розглядати як історію систем М. в., що змінюють одна одну: Вестфал. (1648), Утрехт. (1715), Віден. (1815), Версал.-Вашингтон. (1918-21), Ялтин.-Потсдам. (1945). Кожна з цих систем існує доти, доки закріплений у ній баланс (співвідношення) сил між окремими державами відповідає реаліям процесу істор. розвитку людства, держав та народів. Закон рівноваги системи відображає внутр. прагнення системи М. в. до саморегуляції, збереження стабільності та рівноваги, підтримання міжнар. безпеки. Закон еволюції системи регулює зміну балансу сил та порушення стабільності шляхом модифікації системи М. в. чи її розпаду та заміни на нову, що закріплює та оформлює новий баланс сил. Ефективність зовн. політики окремих держав (див. Зовнішня політика України) прямо залежить від того, наскільки успішно вони враховують заг. тенденції світ. розвитку і закони функціонування системи М. в. Вони є предметом дослідж. багатьох наук - історії, філософії, географії, правознавства, соціології, політології, економіки, військ. стратегії та ін., кожна з яких зробила відповід. внесок, що у багатьох випадках призвело до появи

самоств. наук. дисциплін, зокрема історії зовн. політики та дипломатії, історії М. в., геополітики, міжнародного права. Особл. значення має теорія М. в.: теор. дискусії між різноманіт. теор. школами щодо природи та сутності М. в., детермінантів і закономірностей функціонування її системи, напрямків і перспектив подальшого розвитку, що розгорнулися у 2-й пол. 20 ст., дозволили остаточно окреслити М. в. як самоств. наук. напрям, який посідає одне з провід. місць у школі пріоритетів сучас. науки. М. в. здавна відігравали істотну роль у житті будь-якої держави, суспільства, окремого громадянина. Виникнення націй, створення міждерж. кордонів, формування та зміна політ. режимів, становлення різноманіт. соц. інститутів, збагачення культур, розвиток мистецтва, науки, тех. прогресу й ефектив. економіки тісно пов'язані з торг., фінанс., культур. та ін. обмінами, міждерж. союзами, дипломат. контактами та військ. конфліктами, або, інакше кажучи, з М. в. Їхнє значення ще більше зростає нині, коли усі без винятку країни вплетено у розгалужену мережу різноманіт. взаємодій, що впливають на обсяги й характер виробництва, цінності й ідеали людей. Закін. «холодної війни», розпад світ. системи соціалізму, вихід на міжнар. арену колиш. рад. респ. як самоств. держав, регіон. й глобал. геополіт. зрушення кін. 20 ст. значно вплинули на повсякденне життя людей і долю людства загалом та висунули вивчення М. в. на одне з провід. місць у шкалі пріоритетів сучас. наук. думки. Наука про М. в. зародилася як частина істор. науки. Питання дипломатії та зовн. політики вчені, зазвичай, розглядали у межах вивчення історії держав та правознавства, і тільки у 20 ст. М. в. як наука відокремилася від істор. та юрид. наук. Поштовхом до цього стали 1-а і, особливо, 2-а світова війни, оскільки вчені прагнули з'ясувати, чому розвиток М. в. призвів до світ. воєн. Після 1-ї світової війни у США та Великій Британії з'явилися перші дослідниць. центри та університет. каф. з проблематики М. в. і перші програми відповід. навч. курсів з узагальненими результатами нового напрямку суспільствозн. науки, що спричинило оформлення М. в. як самоств. галузі науки та навч. дисципліни. Поява на міжнар. арені комуніст. держави – СРСР додала ідеол. вимір до міждерж. суперечок, а теорії «міжнар. класової боротьби», «неминучості перемоги комунізму в світі», «справедливості рев. війн» загострили стосунки між Заходом і Сходом. «Холодна війна», розпочата невдовзі після 1945, вплинула і на науку про М. в. У США, Великій Британії, Франції, Німеччині виникли наук. школи, представники яких зводили М. в. до сфери застосування сили, вважали потужні ЗС єдиним засобом створення підґрунтя для успішності зовн. політики. У свою чергу, в СРСР вчені зосереджували увагу на викритті «політики імперіалізму» та констатації «перемог» соціалізму на світ. арені. Значні кошти, виділені на вивчення міжнар. проблем у повоєн. час, поєднані з гнучкою університет. системою,

перетворили США на найбільший наук. центр з вивчення світ. політики і М. в. Завдяки працям Е. Карра, Н. Спайкмена, Р. Нібура, Г. Морґентау наука М. в. утвердилася у соц. науках як відносно самост. напрям, що досліджує міжнар. реалії. Нині до 85 % усієї світ. літ-ри з М. в. виходить у США, хоча остан. часом ця наук. галузь інтенсивно розвивається і в Європі, зокрема у Великій Британії та Франції, дещо меншою мірою – у Німеччині, Швеції та ін. країнах. У США впливовою є школа політ. реалізму (засн. – Г. Морґентау), до якої належать З. Бжезинський, Г.-А. Кіссінджер, Дж. Кеннан, С. Гоффман та ін. (вважають силову боротьбу держав за владу суттю М. в.). У Франції до цієї школи відносять Р. Арона, М. Дюверже. У СРСР наука М. в., як і ін. сусп. науки, загалом розвивалася досить складно. З одного боку, враховуючи потребу в наук. підходах під час прогнозування й планування міжнар.-політ. акцій та прийняття відповід. зовн.-політ. рішень, влада змушена створювати спеціалізов. наук. центри, серед яких – Інститути США і Канади, Африки, Лат. Америки, Далекого Сходу, економіки світ. соціаліст. системи АН СРСР (усі – Москва), Інститут соц. і екон. проблем зарубіж. країн АН УРСР (Київ); з ін. – держ.-парт. контроль за ідеол. чистотою наук. пошуку та прагнення захистити громадян від «проникнення згубного бурж. впливу» часто призводили до ігнорування наук. здобутків учених цих установ. Як навч. дисципліну М. в. у СРСР викладали лише у двох закладах вищої освіти – Моск. інституті міжнар. відносин та на факультеті міжнар. відносин і міжнар. права Київ. університету. До 2-ї світової війни питання М. в. досліджували І. Мінц, Є. Тарле, Г. Панкратова; групу авторів залучено для підготовки праць «История дипломатии» (т. 1-3; 1941-45) і «Дипломатический словарь» (т. 1-2; 1948-50; усі – Москва), які згодом декілька разів перевидавали. У повоєнні роки фахівці з М. в. концентрувалися переважно у Москві, б-ки якої мали змогу отримувати закордонну літературу та пресу. Пристосовуючи наук. праці до ідеол. потреб правлячої комуніст. партії, вони вивчали як заг. розвиток М. в., так і окремі міжнар. проблеми (Г. Арбатов, В. Трухановський, В. Ізраелян, Г. Трофименко, Й. Іноземцев, В. Петровський, Г. Журкін, Г. Шахназаров та ін.). Існує значна кількість класифікацій сучас. течій (шкіл) у науці про М. в., що зумовлено розбіжностями у критеріях, які застосовують автори. Деякі з них, виходячи із геогр. чинника, виокремлюють англосаксон. концепції, рад. і китай. розуміння М. в., а також світогляд «третього світу» (франц. учений П.-М. Мартен та ін.); інші вибудовують власну типологію за ступ. спільності теорій, які розглядають, зокрема розрізняють глобал. експлікативні теорії (політ. реалізм, філософія історії) та окремі гіпотези й методи (бігевіорист. школа; див. Бігевіоризм). У межах подіб. типології швейцар. дослідник Ф. Брайяр відносить до заг. теорій політ. реалізм, істор. соціологію та марксист.-ленін. концепцію міжнар. відносин. Як окремі розроблено теорії міжнар. акторів (Б. Корані), взаємодій у межах міжнар.

систем (Дж. Моделські, С. Амін, К. Кайзер), стратегії, конфліктів і дослідж. світу (Л. Пуар'є, Д. Сінґер, Ю. Ґалтунґ), інтеграції (А. Етціоні, К. Дойч), міжнар. організації (І. Клод, Ж. Сіотіс, Е. Гаас). Однак кожна із таких класифікацій має умов. характер і не може охопити усю багатоваріантність теор. поглядів і методол. підходів до аналізу М. в., а описана різноманітність не означає, що сучас. теоріям вдалося подолати свою спорідненість із 3-ма осн. парадигмами: класич., ідеаліст., марксистською. Засн. укр. школи істориків-міжнародників вважають М. Грушевського, який у своїх працях про історію України широко висвітлював міжнар. зв'язки України із сусідами та ін. європ. державами. У рад. часи міжнар. тематику розробляв А. Кримський. Після 2-ї світової війни про М. в., зокрема місце України у міжнар. подіях, писали Г. Цветков, П. Удовиченко, В. Тарасенко, А. Шлепаков, Р. Симоненко, В. Бруз, Л. Лещенко, С. Аппатов та ін. Значну увагу вони приділяли діяльності УРСР в ООН, що давало можливість для нагадування про хоч і умов., але все ж таки формально визнаний в ООН суверенітет України. Міжнар. проблематику, пов'язану з Україною, розробляють у країнах Заходу науковці – з походження українці, які наголошують на давньому корінні державності України та на істор. несправедливості позбавлення її незалежності, вивчають зовн. політику сучас. України (Т. Гунчак, В. Голубничий, В. Маркусь, Т. Кузьо, О. Субтельний, Б. Осадчук та ін.). Проголошення незалежності України 1991 і наступні докорінні соц.-політ. зрушення вимагали ефектив. політ. соціалізації суспільства, підвищення рівня політ. культури та політ. участі громадян. З'явилися переклади зарубіж. і праці вітчизн. авторів із проблем політ. науки, відбувся процес переорієнтації багатьох з існуючих суспільно-політ. видань, виникли нові наук. і публіцист. журнали політол. профілю («Політика і час», «Політична думка», «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Міжнародні відносини», «Нова політика», «Підтекст» тощо). Уведення політології до навч. програм більшості укр. закладів вищої освіти стимулювало підготовку відповід. підручників і посібників. Таким чином, за досить корот. проміжок часу зародилася цілком самост. вітчизн. політол. школа, що поступово інтегрується до міжнар. наук. спільноти та відображає досягнення світ. наук. думки й укр. політ. проблеми і завдання. Нині в Україні діє велика кількість центрів міжнар.-політ. дослідж., проте їхні роз'єднані зусилля спрямов. переважно на виконання окремих замовлень і прогнозів кон'юктур. характеру, далеких від фундам. проблем М. в. На високому рівні вивчають питання М. в. фахівці Стратегічних досліджень Національного інституту. Серед навч. центрів гол. осередком із підготовки кваліфіков. кадрів і проведення теор. дослідж. є Міжнародних відносин Інститут Київського національного університету ім. Т. Шевченка, засн. 1944 як факультет міжнар. відносин. Протягом першого десятиріччя тут підготовлено понад 300 кваліфіков. фахівців-міжнародників, які

склали основу дипломат. корпусу УРСР, створили укр. наук. школи у галузі М. міжнар. права. Нині випускники Інституту складають переважну більшість апарату МЗС України, працюють в ін. мін-вах і відомствах та організаціях, пов'язаних із зовн. стосунками України. У різний час Інститут закін. А. Бутейко, В. Василенко, С. Головатий, Ю. Костенко, Ю. Кочубей, В. Кравець, В. Мартиненко, О. Моцик, С. Осика, Б. Тарасюк, Г. Удовенко, В. Хандогій, О. Чалий. За роки незалежності відкрито низку факультетів і каф. міжнар. відносин і в ін. закладах вищої освіти, зокрема Одес. (перший подіб. факультет за межами Києва), Львів., Донец., Дніпроп. (нині Дніпро), Харків. університетах.

Рекомендована література

1. Удовиченко П. П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919-1922). К., 1957;
2. Н. А. Kissinger. American Foreign Policy. New York, 1966;
3. Н. Morgenthau. Politics among Nations. New York, 1967;
4. Лещенко Л. О. Україна на міжнародній арені (1945-1949). К., 1969;
5. Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док і мат. 1971-1975 рр. К., 1981;
6. A. Watson. The evolutions of International Society: A comparative historical analysis. London; New York, 1992;
7. Україна на міжнародній арені: Зб. док. і мат. 1986-1990 рр. К., 1993;
8. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин: Курс лекцій. Л., 1995;
9. Н. Köchler. Democracy and the International Rule of Law. Vienna; New York, 1995;
10. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. К., 1997;
11. Цветков Г. М. Міжнародні відносини і зовнішня політика в 1917-1945 рр. К., 1997;
12. Гайдуков Л. Ф., Кремень В. Г., Губерський Л. В. та ін. Міжнародні відносини і зовнішня політика. К., 2001;
13. Манжола В. А., Білоусов М. М., Бруз В. С. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): Підруч. К., 2003;
14. P. Wilkinson. International Relations: A Very Short Introduction. Oxford, 2007;
15. Дмитрієв А. І., Дмитрієва Ю. А., Задорожній О. В. Історія міжнародного права. К., 2008;
16. Манжола В. А., Крушинський В. Ю., Галака С. П. та ін. Міжнародні відносини та світова політика: Підруч. К., 2010;
17. Губерський Л. В., Головченко В. І., Матвієнко В. М. та ін. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. К., 2011;

18. Дорош Л. О., Здоровега М. В., Івасечко О. Я. та ін. Основи теорії міжнародних відносин: Навч. посіб. Л., 2015;
19. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика: Навч. посіб. Х., 2016.

Бібліографічний опис:

Міжнародні відносини / Л. В. Губерський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. - К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. - Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-65157>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).